

Storkøbmand Ryberg lod Helnæs Made inddæmme

Så tidligt som i 1785 blev Helnæs Bugt inddæmmet fra havet af storkøbmanden Niels Ryberg, en af rigets fremtidsorienterede mænd. Ryberg var godsejer, men uden adelstitel eller andre medfødte fordele. Til gengæld havde han penge, endda rigtig mange, og han havde tjent dem selv.

Niels Ryberg (1725-1804) var søn af en fæstebonde fra Salling i Jylland, men ved flid, udholdenhed og punktlig orden arbejdede han sig op til en position som storkøbmand, skibsreder, fabrikant og godsejer. Han havde sit handelshus i København, hvor han i flere perioder var medlem af direktionen for Det Asiatiske Kompagni og også sad i direktionen for det kongelige vestindiske handelsselskab, hvor bl.a. de indflydelsesrige tyske grever, Heinrich Carl Schimmelmann (faderen) og Heinrich Ernst Schimmelmann (sønnen) også deltog. De to var begge voldsomt engagerede i datidens meget givtige handel med slaver fra Afrika. En aktivitet, som Niels Ryberg også deltog i.

Heinrich Carl Schimmelmann var desuden en af landets første land-

vindingsmænd. Han havde købt Lindenberg Gods i 1762 og stod bag ud tørringen af tre af de fire søer i Lille Vildmose.

Det var også i 1760'erne, at Ryberg købte det sydfynske gods Frederiksgave. Han kom derved til at eje hele Helnæs sogn, hvor han lod den lavvandede bugt inddæmme for at skaffe mere jord. Her gennemførte han også, som en af landets første godsejere, udskiftningen af jorden og hjalp de nyslåede bønder i gang med at bygge deres egne gårde.

Niels Ryberg døde i 1804, men hundrede år senere lyste hans navn atter op. Det skete, da en ung læge, som var opkaldt efter ham, blev hædret som Danmarks første vinder af en Nobelpris. Lægen Niels Ryberg Finsen modtog i 1903 den fornemme anerkendelse for sine forsøg med lys i sygdomsbehandling.

Finseninstituttet var oprettet i 1896 som en privat, selvejende institution, hvor Finsen tilbød lysbehandlinger mod hudtuberkulose. I dag er instituttet en integreret del af Rigshospitalet.

Istiden skabte bugten

Helnæs Mades geologiske dannelselse foregik i slutningen af den seneste istid (Weichsel) for ca. 10.000 år siden. Processen har det rådgivende ingeniørfirma Rambøll beskrevet i 2010 i en forundersøgelse for Miljøministeriet med henblik på naturgenopretning af Maden, og den følgende beskrivelse er direkte citeret fra denne fremstilling:

»Morænebakkerne nord og øst for Helnæs Made er afsat som drumlins [bakker, der er dannet af dødisklumper, forf.] under Lillebæltsgletscheren, mens den endnu dækkede hele området og havde en stor tykkelse. I denne gletscher har en nordgående smeltevandsstrøm i en spalte i isen aflejret Helnæsgrus, der ligger som åsen nordligst på halvøen.

Meget senere under afsmeltningen har

Hagenskov omtales første gang i 1251, men i 1741 brændte den gamle middelalderborg ned til grunden. Godset blev købt nogle år senere af storkøbmand Niels Ryberg, og han byggede i 1770'erne den nuværende hovedbygning i nyklassicistisk stil. Den regnes for et af de smukkeste bygningsværker fra denne periode.

Lillebæltsgletscheren gjort et mindre fremstød, der har afsat en randmoræne syd for Helnæs Made sammen med de lave bakker på Illumø. Herved er den vestvendte lavning mellem morænelandskaberne skabt.

Efter istiden og først med den seneste vandstandsstigning for ca. 4000 år siden er lavningen blevet til en fladvandet bugt, som derefter er fyldt delvist op med marine aflejringer som et marint forland.

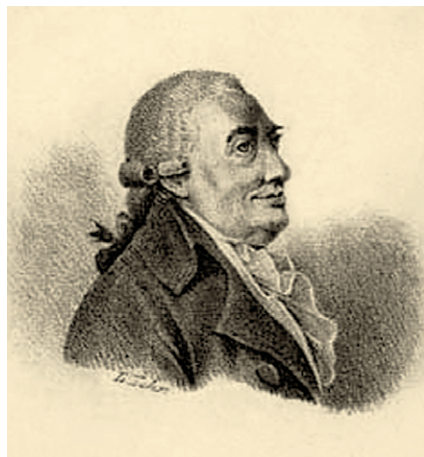
På højdekort ses tydeligt strandvoldene, der er vokset ud fra klinterne syd for Maden og bukket ind i bugten som krumoder. (...) I læ af strandvoldene er der aflejret sand og ler i den lavvandede lagune, men også muslinger, der betyder at store områder har kalkholdig jord. I den beskyttede lavvandede lagune er der langs kanterne afsat organisk materiale som saltvandstørv.»

Sådan lyder Helnæs Mades geologiske skabelsesberetning.

Den naturlige opfyldning af lagunesøen stod på frem til det tidspunkt i 1700-tallet, hvor købmand Ryberg besluttede at lægge sin dæmning på tværs af indløbet – eller »Mindet« – til den lavvandede lagune. Derefter var det slut med aflejring af sedimenter – og med sejlads og fiskeri – i Helnæs Bugt.

En ny æra med forbedret høslæt og mere frugtbar kreaturgræsning kunne tage sin begyndelse.

Niels Ryberg (1725-1804) var en foregangsmand på mange felter. Han var en af de første godsejere, der gennemførte udskiftningen, og da det kneb med at få inddæmmet Helnæs Made, overdrog han græsningsretten til sine fæstebønder for at motivere dem. Foto: Privateje.

Helnæs Made

Inddiget og inddæmnet som et af landets første landvindingsprojekter i 1785. Initiativtageren var storkøbmanden Niels Ryberg på Frederiksgave Gods (benævnt Hageskov Gods siden 1962).

Dæmningen/diget beskytter ca. 300 hektar. Lille rest af tidligere tiders vandarealer er bevaret helt oppe ved Helnæs by.

Der er gjort gentagne forsøg på intensivering af afvandingen med henblik på kultivering af græsengene, men aldrig helt vellykket. Maden stod opført på 1953-listen over mulige landvindingsprojekter ifølge Hedeselskabet, men blev ikke realiseret.

Foreslået naturfredet i 1992, men sagen blev stillet i bero efter 1996, hvor staten begyndte at købe op. Fredningssagen helt opgivet i 2006, og i stedet søges gennemført naturgenopretning for de dyrkede arealer ved at hæve vandstanden efter de omfattende statslige opkøb.

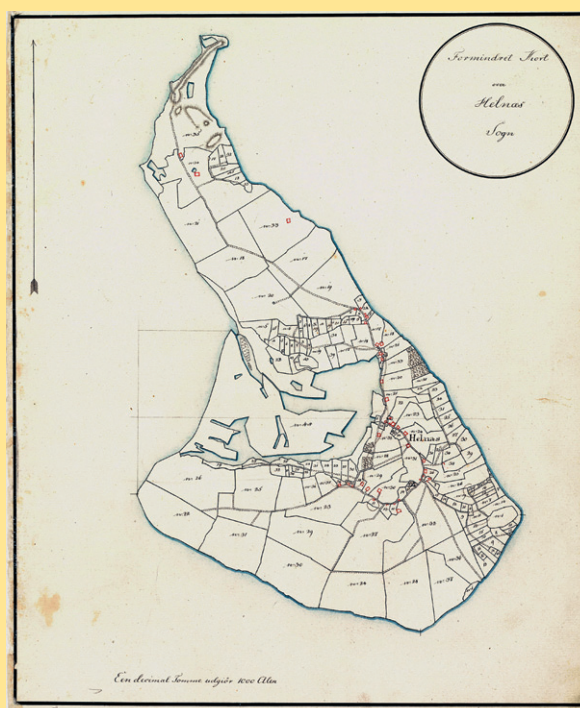
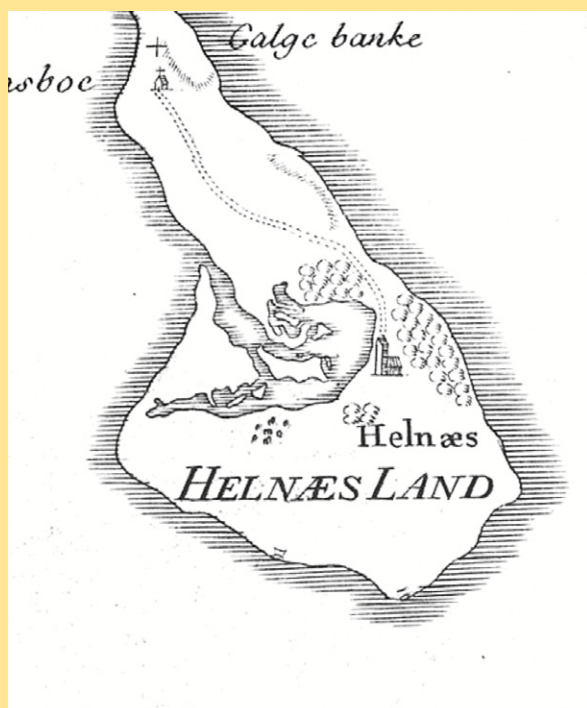
Helnæs Made udgør en del af Natura2000-område nr. 124. Størstedelen af Maden er beskyttet § 3-natur efter naturbeskyttelsesloven.

Naturstyrelsen ejer ca. 200 hektar og har været den helt dominerende lodsejer siden 1996.

Kortene er fra 1783, ca. 1815, ca. 1860 og 1983.

Assens kommune.

Koordinater: 6111446, 563507.

Stormfloden i november 1872 ødelagde den første mølle, der blev »omstyrtet og bortskyllet« ifølge Assens Amts Avis. Også dæmningen blev svært beskadiget, og atter sendte havet sine salte vandmasser helt op i Helnæs by. Året efter var der genopført en ny mølle af samme slags som den bortskyllede. Den pumpede de næste 40 år, hvorefter den blev taget ned og erstattet af en mere moderne vindmotor. Billedet er fra 1912. Foto: Museerne på Vestfyn.

De første pumper

Gennem århundreder havde holmene i lagunesøen givet god græsning, og der havde også været et rigtig godt ålefiskeri.

Indtil 1785 var det stadig muligt at sejle ind i lagunen gennem »Mindet« (udløbet), og helt op til Helnæs By, hvor der lå en sø på 90 hektar. Nu var det slut.

Diget eller dæmningen, som købmand Ryberg lod anlægge på tværs af det naturlige udløb, blev forsynet med en lavvandssluse, så vandet kunne strømme ud ved lavvande i Lillebælt. Selve dæmningsbyggeriet bestod i, at de naturlige strandvolde blev forstærket og bygget højere. Dermed fik man et bedre værn mod oversvømmelserne fra havet.

Lokalhistorikeren Carlo Jacobsen fortæller en illustrativ anekdote om besværlighederne med dæmningsarbejdet. Han angiver ikke nogen kilde til historien, men den lyder ganske troværdig. Læs her:

»Så længe godset selv brugte Maden til græsning, kunne gårdfæsterne på Helnæs, der var pålagt at udføre arbejdet, ikke få det

færdigt. Dæmningen sank, og havet brød ustandseligt igennem.

Det berettes herom, at godsejer Niels Ryberg under et middagsselskab besværede

sig over bøndernes langsommelighed over for pastor Wederkind fra Helnæs. Præsten foreslog da, at man overlod det tvivlsomme projekt til fæsterne, mod at de fik græsningsretten. Ryberg gik ind på forslaget, men forbeholdt sig retten til 14 øksnes (kvæg, forf.) græsning.

Nu kom der gang i arbejdet, for hvad pisen ikke have kunnet udrette, det kunne egennytten!»

Blandt kulturgeografer indtager resultatet af fæstebøndernes slid med jordvolden mod havet en særstilling, fordi der er tale om en hybridform mellem inddigning og inddæmning.

En inddigning skærmer det tørre land mod tidvise oversvømmelser fra havet, hvorimod en inddæmning indtager et eksisterende vandareal, der efterfølgende omdannes til tørt land ved kunstig afvanding med et pumpeanlæg.

Maden hørte under Frederiksgave Gods (benævnt Hageskov Gods siden 1962), men efter inddæmningsens tid havde fæstebønderne stadig ret til at græsse på Maden. Også efter udstykningen bevarede et græsningsareal på Fællesmaden, hvor alle ejendomme kunne sætte et bestemt antal husdyr ud.

Carlo Jacobsen (1917-1997) var født og opvokset på Helnæs, hvor han gennem det meste af sit liv indsamlede et stort materiale på mange tusinde håndskrevne sider om halvøens historie. I 1993 udgav han bogen »Korte træk af Helnæs sogn's historie«, som blev genoptrykt i år 2000. Foto: Helnæs Sogns Lokalhistoriske Arkiv.

Brudstykker af en runesten

Allerede vikingerne har haft deres færden på Helnæs, men kun ganske få fund dokumenterer deres tilstedeværelse. Det er derfor tvivlsomt, om der har boet mennesker på halvøen Helnæs i vikingetid og tidlig middelalder.

Gisningerne om vikingernes optræden på Helnæs går blandt andet på, at der har ligget en stabelplads i den store havbugt. Her er gods og varer fra forskellige steder blevet omladet og transporteret videre på andre fartøjer. En runesten i granit er håndfast dokumentation for forfædrenes færden omkring Helnæs Bugt.

Oprindeligt stod Helnæs-stenen på nord-skråningen ned mod bugten, blot 100 skridt fra en høj med stensat gravkammer. Da en lokal skolelærer kom forbi i 1860, lå stenen ned med runesiden opad, og nogle uvidende bønder var i fuld gang med at kløve den til ledstolper og brolægning.

Skolelæreren, der hed P.C. Runge, greb ind og fik stoppet ødelæggelsen, samlet stumperne sammen og alarmeret den arkæologisk interesserede Kong Frederik den 7., der befandt sig i området sammen med grevinde Danner. Noget af stenens top og hele bagsiden manglede, men de resterende stumper blev sat sammen med cement og

flyttet til Jægerspris Slot, hvor Helnæs-stenen sammen med andre runestene kom til at stå

på grevinde Danners gravhøj.

Helnæs-stenen måler 205 centimeter i højden, er 100 centimeter bred og 30-50 centimeter tyk. I dag findes den på Nationalmuseet, som har dateret fundet til år 700-800 e.Kr. eller overgangen mellem germansk jernalder og vikingetid.

Runeinskriftionen var noget ødelagt, men følgende ord kunne tydes: »Roulu Noregode satte stenen efter sin brodersøn Gudmund... druknede... Åver malede.«

En »gode« var en hellig mand, der styrede egnens religiøse liv. Da Helnæs antages at betyde »det hellige næs«, kan man gå ud fra, at halvøen også har været center for visse religiøse handlinger. At Åver »malede« stenen, betyder blot, at det var Åver, der udhuggede runerne.

Udover Helnæs-stenen kendes kun et andet tilsvarende fund, hvor der berettes om en drukneulykke, blandt de hundreder af danske runestene. Det er den ene af Lasker-stenene på Bornholm, der beretter om, hvordan Halvard »drukne ude på havet med hele sit mandskab«.

Ellers er dødsårsagen, når den nævnes, altid »faldet i kamp«. I de tider var det farligere at slås end at besejle havet i åben båd.

Omstyrtet og bortskyllet

Frem til 1865 forbedrede man afvandingen på forskellig vis, men først med opførelsen af en hollandsk vindmølle med vandsnegl kom der for alvor gang i udpumpningen. Afvandingen med vindmøllen betød, at engene kunne afgræsses i hele sommerhalvåret, og at påvirkningen med saltvand blev mindre om vinteren.

Glæden over den nye mølle varede kort, blot syv år fungerede den.

Stormfloden i november 1872 ødelagde møllen, der blev »omstyrtet og bortskyllet« ifølge Assens Amts Avis. Også dæmningen blev svært beskadiget, og atter sendte havet sine salte vandmasser helt op i Helnæs by.

Helnæs sogneråd vurderede, at regningen for skaderne på vindmølle og dæmning ville løbe op i 1500 rigsdaler (192.000 kr. i 2011-værdi), og i april 1873 ansøgte man amtsrådet om hjælp, men uden held. I maj måned samme år ansøgte sognerådet så om et rentefrit lån på de 1500 rigsdaler,

men heller ikke dette »andragende« kunne bevilges. Helnæsboerne måtte selv til lommerne.

Året efter stormfloden var der genopført en mølle af samme slags som den bortskyllede. Møllebyggeren hed Hans Jørgensen. Den pumpede de næste 40 år, hvorefter den blev taget ned og erstattet af en mere moderne vindmotor.

I 1904 på selve nytårsaften hærgede der atter en voldsom stormflod, som gik ind over dæmningen og oversvømmede store dele af Maden. Vandet brød igennem ved slusen i »Øret« på den sydlige del af kysten. Netop denne sluse, der var blevet bygget i 1900, havde skabt splid mellem lodsejerne.

En af de større gårdejere havde været imod anlægget, fordi han mente, at slusen ikke ville kunne holde for trykket i tilfælde af kraftigt højvande. Da lodsejerne besluttede at istandsætte dæmningen igen efter stormfloden, nægtede han at betale sin del. Han havde jo haft ret i sin skepsis. Der

måtte anlægges sag mod ham, og retten dømte ham i 1909 til at betale.

Ti år senere måtte en anden sag bringes for en dommer, men denne

November 1872-stormfloden satte også store dele af Assens by under vand. Det hvide skilt med teksten »Vandflod 13 Nvbr 1872« på murværket af toldhuset på Assens havn markerer den ekstreme vandstand.

Afløseren for den hollandske pumpemølle var en moderne vindrose på et 14 meter højt stålgi-terstativ fra Scandia-fabrikken i Nyborg. Den blev opstillet i 1914 og fungerede helt frem til 1966. I 1951 blev den dog ombygget til at være en klapsejler, og i 1966 var det slut. Vindmo-toren blev pillet ned, da den elektriske pumpe-motor først var installeret. Foto: Helnæs Sogns Lokalhistoriske Arkiv.

gang gik retfærdigheden lodsejerne imod. Byretten tildelte 16. december 1919 enkefrue Ane Kirstine Larsen en velkommen »julegave«, omend med en noget speciel ordlyd. Den dag fri- kendte dommeren i Assens enkefruen for uretmæssigt at have »disponeret over græsning til 28 kalve, medens hun kun har ret til græsning til 16½ kalve«.

Bestyrelsen for interessentskabet, der var blevet stiftet i februar 1914, havde afkrævet en betaling på 657 kro- ner og 14 øre af Ane Kirstine Larsen. Det var ikke noget helt ubetydeligt be- løb (19.475 kr. i 2011-værdi), og her- til skulle lægges et 5 pct. rentetillæg for den forløbne tid samt sagens om- kostninger. Men enkefruen slap altså, og bestyrelsen måtte pænt afholde al- le udgifter til retssagen uden at få så meget som en krone i erstatning.

Modernisering af pumpeanlægget

I 1914 underskrev fire repræsentanter for det nystiftede interessentskab »I/S Helnæs Made« en kontrakt på en mo-

derne vindmotor, en vindrose på en 14 meter høj stålgi-termast. Den skulle erstatte den efterhånden noget gamle og slidte hollandske pumpemølle, der blev revet ned.

Vindmotoren var den centrale del i et komplet pumpeanlæg med en vandsnegl i 7,85 meters længde og med afløbsrende og fundamenter. Diameteren var 1,2 meter. Sneglen kunne kobles fra vindmotoren og var forsynet med remskive til træk fra et lokomobil. Leverandøren var ma- skinfabrikken »Scandia« i Nyborg, og prisen for samtlige ydelser, herunder montage, lød på 7852 kr. (436.082 kr. i 2011-værdi). Heraf skulle 30 pct. be- tales, når materialerne var ankommet, 60 pct. når anlægget var godkendt og afleveret, mens de sidste 10 pct. ikke ville forfalde før seks måneder efter afleveringsdagen.

Samtidigt gravede man den cen- trale afvandingskanal, og med den nye effektive vindmotor kunne 80 hektar af den tilbageværende sø, Åledybet, oppe ved byen afvandes.

I december 1915 havde alle 34 lods- ejere, der tilsammen rådede over area- lerne i Maden, underskrevet den tidli- gere nævnte interessentskabskontrakt med det formål at »tilvejebringe en vandstandsregulering i det anmeldte

areal til forbedring af dette«. Herefter forpligtigede man sig gensidigt til at gennemføre et reguleringsforslag fra Hedeselskabet og til at dele de dermed forbundne udgifter i forhold til den nytte hver især ville få af projektet.

Efterfølgende blev Hedeselskabet kontaktet, og i årene 1916-17 gen- nemførte selskabet »kunstige afvan- dinger« af 233,4 hektar til en pris af 18.000 kr. (622.837 kr. i 2011-værdi).

Indenfor ganske få år havde lods- ejerne i Helnæs Made investeret mere end en million kroner i nutidsværdi. Den beslutning fortæller tydeligt, hvor vigtigt det var med græsning og hø- slæt på Madens englodder, men giver også et fingerpeg om de gode tider for afsætning af landbrugsprodukter un- der Første Verdenskrig.

En guldgrube af grus

Madens udstrakte strandvolde, der var opbygget af havet gennem århundre- der, rummede betydelige forekomster af ral. I marts 1919 udbød interes- sentskabet udnyttelsen af et 10 hek- tar stort »singelsleje« med en anslået ralmængde på 200.000 kubikmeter af »fin kvalitet«, men tilsyneladende ind- kom der ingen tilfredsstillende bud.

I 1921 blev bestyrelsen atter be-

Geografen Einar Storgaard (1890-1981) cyklede rundt og fotograferede en lang række fynske ind- dæmninger under den tyske besættelse. Her er et af hans fotos af Maden, taget oppe fra byen. Foto: Einar Storgaard, 1941.

Vindmotoren for enden af den centrale pumpekanal er her fotograferet engang i 1950'erne. Det hvide pumpehus til dieselmotoren blev opført i 1947. Foto: Helnæs Sogns Lokalhistoriske Arkiv.

myndiget til at sælge grus. Denne gang fra et areal på ca. 20 tønder land (11,3 hektar) til en mindstepris på 50.000 kr. kontant (1,23 mio. kr. i 2011-værdi), men der kom heller ingen bud i denne omgang.

Også jagtretten blev gjort i penge. Udover ejernes egen jagtret, der kunne overføres til forpagtere, kunne ikke-ejere i 1921 erhverve jagtret for 25 kr. (616,50 kr. i 2011-værdi) til den fælles kasse.

Denne udlejning vakte dog voldsom debat på generalforsamlingen i maj 1922:

»Det store flertal var stemt for at leje jagten ud på samme måde som i fjor; men et mindretal (fire) satte sig så bestemt derimod, at de ville gøre alt, hvad der stod i deres magt for at forbyde det. Et senere forslag om at leje jagten ud til 25 kr. mod at der ikke måtte skydes harer stemte også et stort flertal for, kun Brogaards stemte imod«.

Sådan blev det i årene fremover.

I 1924 indkom der endelig en forespørgsel på gruslejet. Bestyrelsen blev atter bemyndiget til at sælge gruset fra de 20 tønder land for 50.000 kr., men oveni skulle der erlægges 25 øre pr. kubikmeter, der ville blive kørt væk fra Maden. Om det blev til noget med salget, fremgår ikke af mødeprotokollen. En henvendelse fra en stenværksejer i 1933 om køb af grus resulterede tilsyneladende ikke i en aftale. Først efter besættelsen i 1940 kom der seriøse bud på gruslejet, og en større indvinding fandt sted.

I maj 1925 vedtog man at gennemføre en »udskiftning« af Maden, dvs. at ophæve det store fælleseje af hele Maden. Hver lodsejer skulle tildeles sine private lodder. Kun strandvolden (dæmningen), grusgraven og sandgraven skulle fortsat være fælles.

I foråret 1926 havde havet gnavet

så meget i strandvolden, at der måtte 20 mand ud med 40 vognlæs tang og grus for at udbedre skaderne. I 1932 var den atter gal med dæmningen mod havet, som måtte udbedres med grus og græstørv. Samme år opsatte man et forbudsskilt ved dæmningen for at forhindre »folk« i at hente grus i nærheden. »Folk« var imidlertid lods-ejerne selv, så det hjalp ikke. I 1934 måtte der bankes pæle i jorden, trækkes pigtråd og opsættes flere skilte, da strandvolden gang på gang blev alvorligt svækket af den tankeløse grusgravning.

Privatiseringen af Maden blev afsluttet i februar 1927 med Landbrugsministeriets »approbation«. Landinspektøren kunne fremsende sin regning på 3843 kr. (127.000 kr. i 2011-værdi), hvilket svarede til 9 kr. pr. kalv (297 kr. i 2011-værdi). Tinglysningen blev glemt i farten. Først efter en henstilling fra dommerkontoret i 1932 blev udskiftningen formelt gennemført.

I 1928 forsøgt det atter at få gang i grussalget på »den for lodsejerne fordelagtigste måde«. Der var brug for ekstra indtægter, da sneglen til vindmotoren var begyndt at udvise »svaghed«. Vindmotorfabrikken »Lykkegaard« var blevet kontaktet, hvorfra man modtog et tilbud på en ny snegl til 2800 kr. i alt (93.000 kr. i 2011-priser).

Bestyrelsen mente dog ikke at kunne nøjes med kun et tilbud, så Ullestrup Maskinfabrik i Odense blev også inviteret til at byde, men de ville have 5200 kr., så ordren gik til »Lykkegaard«. Finansieringen blev klaret ved at optage et lån på 2000 kr. i Assens og Omegns Spare- og Lånekasse.

Hedeselskabet rykker ind på Maden

Foråret 1937 var præget af »stærke regnskyl«, der resulterede i en meget høj vandstand på Maden. Sidst i maj samledes bestyrelsen ude ved vindmotoren for at tage bestemmelse om at gøre noget ved oversvømmelserne.

På forhånd havde man søgt assistance fra Hedeselskabet, som havde

sendt en af sine ingeniører. Han havde på eget initiativ inviteret fabrikant Lykkegaard med. Det viste sig at være en god ide. Inden mødet var afsluttet, havde Lykkegaard modtaget en bestilling på et ekstra pumpeanlæg til 900 kr. (29.000 kr. i 2011-værdi). Det var installeret en uge senere.

Anlægget bestod af en propelpumpe, der blev anbragt i sneglens sugeskanal, hvorfra vandet kunne føres ud gennem en rørledning til udløbet. Trækraften skulle leveres af en traktor, og anlægget ville kun blive taget i brug ved vindstille og særlig høje vandstande på Maden. Til daglig skulle vindmotoren klare arbejdet.

Så kom den tyske besættelse, og med den blev der pludselig skabt helt nye muligheder for en bedre afvanding af Maden.

Lov nr. 599 om statsstøtte til landvinding blev vedtaget 14. november 1940, og allerede 13. december samledes lodsejere og interessenter i Helnæs Forsamlingshus for at drøfte mulighederne for en bedre afvanding af Maden. Man havde hørt, at staten var parat med støtte til to tredjedele af udgifterne, så der var stemning for at kontakte Hedeselskab og få en ingeniør ud at se på mulighederne.

Allerede 4. januar 1941 stod Hedeselskabets mand i Helnæs Forsamlingshus. Det var ingeniør Erik Steen-

strup, der få måneder senere blev »udlånt« af Hedeselskabet til Statens Landvindingsudvalg, hvis indflydelsesrige sekretær han var i de følgende 21 år frem til pensionsalderen.

Steenstrup fremsatte forskellige forslag om mindre forbedringer, men en beregning af udgifterne ved et egentligt projekt ville først kunne foretages efter en nivellering af hele arealet. Det blev besluttet med stort flertal at bede Hedeselskabet om at gå i gang. 21 stemte for, en undlod at stemme, og ingen var imod.

På den ordinære generalforsamling i april 1942 blev der oplæst en »skrivelse« fra Hedeselskabet om det påtænkte projekt med bedre afvanding og installation af en elektrisk pumpe.

I begyndelsen af maj trådte bestyrelsen sammen for at vurdere et tilbud fra skibsreder Clausen i Svendborg, der gerne ville købe et grusleje på Maden i størrelsen 20 hektar. Han ville betale 30 øre pr. kubikmeter singels, men allerede ved kontraktens underskrivelse ville han betale for de første 100.000 kubikmeter med 30.000 kr. kontant (629.400 kr. i 2011-værdi). Til gengæld ville skibsrederen forbeholde sig retten til at grave i 15 år.

Imidlertid mente bestyrelsen ikke, at tilbuddet var antageligt, og det meddelte man skibsrederen.

Men skibsreder Clausen var ikke

Motorfabrikken Bukh (1915-1994) producerede dieselmotorer med verdensry. Ingeniørerne Jens Bukh og Johs. Gry havde omkring 1910 udviklet den første kompressorløse motor på markedet, og den blev betragtet som noget af et »guldæg«. I 1915 fik fabrikken navnet A/S Motorfabrikken Bukh, og man begyndte nu at fremstille bl.a. marinemotorer og lastespil. I 1929 blev fabrikken opkøbt af A.P. Møller. Under krigen fremstillede man bl.a. ventiler til tyske ubåde, hvilket man efter krigen blev dømt for som »økonomiske værnemagere«. I 1968 stoppede produktionen af traktorer, men man fremstillede fortsat motorer til fabrikkens endelige lukning i 1994. Kilde: Kalundborg Lokalkiv.

Pumpehuset i pudset murværk stammer fra 1947, men huser stadig den gamle dieselmotor. Den fungerende pumpemotor er elektrisk og installeret i en pumpebrønd uden for huset.

sådan at vifte væk. Fem dage senere havde han indgået kontrakt med Helnæs Made Interessentskab om at købe 10 hektar af Maden for den nette kontantsum af 95.000 kr. (2 mio. kr. i 2011-værdi). I de følgende 20 år ville skibsrederen kunne udnytte grusforekomsterne på arealet, hvorefter dette – vederlagsfrit – ville falde tilbage til interessentskabet. På en ekstraordinær generalforsamling 2. juni stemte 21 for salget, 4 var imod og en stemme blank.

22. juni var medlemmerne af interessentskabet inviteret til møde på Helnæs Kro angående en bedre afvanding og en ny pumpestation. Hedesel-

Søndag 15. august 2010 var foreningen »Fynske entomologer« på ekskursion til Helnæs. Her er et uddrag af turreferatet: »Vi kiggede særligt efter den lille smukke pyralide *Pyrausta nigrata*, som i hele Danmark kun kendes fra netop Helnæs Made. Dette eksemplar blev pænt siddende oveni en tue timian en rum tid og lod sig fotografere.« Foto: Jan Boe Runge (det lille foto), Leif H. Sørensen (det store foto).

skabet havde sendt sin dygtigste ingeniør, afdelingsleder Frode Ebert (som mødets referent konsekvent bogstaverede som »Ebolt«). Ebert var kendt som en dygtig projektmand, der ofte formåede at vende stemningen i en hel forsamling af vrangvillige bønder.

Ebert forelagde projektet og besvarede spørgsmål fra de 24 fremmødte lodsejere, hvoraf hovedparten var positivt indstillet.

Efter at flere medlemmer havde udtalt sig til fordel for projektet, blev der stemt om at gå videre. 20 stemmer var for, to var imod og to var blanke. Bestyrelsen fik mandat til at gå videre sammen med Hedeselskabet og forelægge planen for Statens Landvindingsudvalg.

Et lille år senere, i april 1943, diskuterer bestyrelsen det færdige afvandsningsprojekt, som Hedeselskabet har fremsendt. Man noterer sig at prisen vil være 152.000 kr. (3,2 mio. kr. i 2011-værdi), men ellers tages der ingen kommentarer til referat. På generalforsamlingen 10 dage senere får projektet dødsdømmet.

Bestyrelsen fremlagde 152.000 kr.-projektet for de 28 fremmødte lodsejere på generalforsamlingen. Ingen stemte for. Ifølge mødereferatet var afvisningen »grundet på den usikre efterkrigstid og grundet på at den tyske værne-magt har beslaglagt store dele af Maden til militære formål var der ingen stemning for forslagens gennemførelse«.

Slået til pindebrænde

Vinteren 1944/45 var særlig våd, så da foråret kom til Helnæs, stod der store mængder vand på Maden. I marts 1945 mødtes bestyrelsen oppe ved vindmotoren for at »træffe beslutning om, hvad der skulle foretages, da det på det tidspunkt syntes umuligt for vindmotoren alene at pumpe vandet ud inden græsnings-tid.«

Beslutningen blev, at man ville montere to remskiver i en cementblok, så der kunne mobiliseres ekstra pumpekraft ved hjælp af en traktor. Fjorten dage senere var der generalprøve på »lokomobilet for propelpumpen«, og det gik fint.

Efter 256 timers kørsel var udpumpningen af vand fra Maden gennemført 5. april, men det havde ikke været helt billigt. Udgifterne til leje af lokomobil, montering af remskiver, cementblok, aksel og lejer samt brændsel var løbet op i 2500 kr. (50.400 kr. i 2011-værdi). Otte måneder senere var det dog udgifter af en helt anden størrelse, der pludselig tårnede sig op.

Vindmotoren havarerede 13. december 1945 i den orkan, der trak ødelæggende hen over landet. »Samtlige brædder blæste ned og blev slået til pindebrænde«, står der lakonisk i pumpelagens protokol.

De næste to måneder stod pumpen stille, mens smed og tømrer udbedrede skaderne, der løb op i 1364 kr.

(27.652 kr. i 2011-værdi). I mellem-tiden steg vandstanden atter stærkt inde på engene, og bestyrelsen fandt det udelukket, at vindmotoren skulle kunne pumpe det ud. Man måtte atter have gang i ekstrapumpen og lokomobilet, men det krævede tilladelse til indkøb af kul fra det statslige fordelingskontor. Først i begyndelsen af maj 1946 var vandet ude, og da havde ekstrapumpen kørt i 500 timer. Prisen løb op i 2500 kr. (50.682 kr. i 2011-værdi).

Allerede 18. maj besigtigede bestyrelsen vindmotor og pumpe-snegl sammen med fabrikant Lykkegaard, og 10 dage senere forelæb fabrikantens tilbud på ny snegl og nye vinger til vindmøllen. 15.000 kr. ville det koste (304.100 kr. i 2011-værdi), men på en ekstraordinær generalforsamling var der flertal for at nøjes med en ny snegl til ca. det halve. Pengene blev atter lånt i Assens og Omegns Spare- og Lånekasse, og fra begyndelsen af oktober kunne den nye snegl tages i brug.

Men heller ikke denne forbedring kunne klare de udfordringer, som nok en hård vinter skabte. Efter en lang frostperiode kom der et kraftigt snefald med efterfølgende pludseligt tøbrud, og da jorden stadig var frosset, betød det voldsomme oversvømmelser på Maden. En »foruroligende« høj vandstand opstod, som vindmotoren næppe kunne klare at pumpe ned.

Der måtte skaffes ekstra pumpekraft, så bestyrelsen besluttede 27. marts 1947 at indkøbe en dieselmotor. Man havde indhentet tilbud på en motor til 3500 kr. (69.050 kr. i 2011-værdi) fra en fabrikant i Odense, men valgte en lidt billigere dieselmotor på 12 Hk fra den lokale smed. Den kostede kun 3053 kr. (60.231 kr. i 2011-værdi), men den beskedne besparelse blev dyrt betalt.

Motoren pumpede kun få måneder, før man konstaterede, at den ikke magtede opgaven. I juni måned måtte »Helnæs Smede- og Maskinværksted« tage den retur og godtgøre pumpelaget 2600 kr.

Bestyrelsen blev bemyndiget til at anskaffe en kraftigere motor. Det viste sig så, at Gelsted Savværk havde en brugt 28 Hk Bukh-diesel til salg. Prisen var ganske vist 5000 kr. (98.640 kr. i 2011-værdi), men ejeren gik straks ned til 4500 kr. Bestyrelsen blev enig om at byde 4000 kr., og smeden, der førte forhandlingerne, fik motoren for denne pris.

Men dermed var det ikke gjort. Et fundament skulle støbes, og et lille hus opføres til den nye motor. Hen på efteråret havde murer Laurits Rasmussen klaret byggeriet, og motoren blev installeret og prøvekørt. »Den gik udmærket«, lød bedømmelsen ifølge bestyrelsesreferatet.

Med fragt, montering og støbning løb den samlede udgift op i 5536 kr. (106.358 kr. i 2011-værdi). Heraf tegnede selve motoren sig for 4000 kr. (76.848 kr. i 2011-værdi), selv om den var købt brugt.

Det er denne motor, der stadig befinder sig i det gamle pumpehus ved udløbet. Bortset fra en enkelt festdag en gang om året, hvor den startes under opsyn af lodsejerne og fejres med pølser og øl, bidrager dieselmotoren ikke længere til udpumpningen.

Ny vindmotor og dyrere jagt

Trods disse kostbare investeringer var udpumpningen stadig ikke tilfredsstillende.

Allerede i sommeren 1951 afholdt pumpelaget en besigtigelse af for-

Svalerod vokser på solåbne, tørre og kalkrige steder i det meste af Europa og i Lilleasien og Nordafrika. Den optræder som pionerplante, men danner efterhånden samfund med andre tørketålende planter. I Danmark er den mest udbredt i det tørre område langs Kattegats og Storebælts kyster, herunder også Helnæs Møde.

holdene ved pumpestationen sammen med en repræsentant for vindmotorfabrikken »Lykkegaard«. Man ønskede at få forbedret og udvidet pumpeanlæggets ydeevne.

Tre dage efter mødet forelå der tilbud på en ny propelpumpe med dobbelt så stor ydeevne som den eksisterende og indrettet også til drift med dieselmotoren. Pris: 6625 kr. (102.062 kr. i 2011-værdi).

Efter Skov- og Naturstyrelsens overtagelse af Maden er der opsat mørkerøde hegn med kongekrone og det hele. Samtidig er området blevet gjort publikumsvenligt med stier og orienteringstavler flere steder.

Desuden var der tilbud på ombygning af den eksisterende vindmotor til et vingefang på 14 eller 16 meter. Her ville priserne være 7500 kr. og 8200 kr. (115.541 kr. – 126.325 kr. i 2011-værdi). Alternativt kunne der leveres en endnu større vindmotor med 18 meters vingelængde på et 20 meter højt ståltårn. Denne motor var forsynet med kugle- og rullelejer overalt i lukkede oliekanter, så den kunne køre i en måned uden tilsyn eller smøring.

Men billigt ville det ikke blive. Prisen var 31.000 kr. (477.573 kr. i 2011-priser), altså en lille halv million kroner.

Lodsejerne lod sig dog ikke skræmme. På generalforsamlingen 31. august 1951 vedtog man at sige ja til »Lykkegaards« to første tilbud om en ny propelpumpe og ombygning af vindmotoren til 16 meter til en samlet pris 14.825 kr. (228.400 kr. i 2011-værdi). Der blev optaget et lån på 15.000 kr. med en løbetid på 10 år i Assens og Omegns Spare- og Lånekasse til at dække nyanskaffelserne. I april 1952 var både pumpe og vindmotor på plads og »begge dele fungerede tilfredsstillende«.

Men allerede i foråret 1954 er der problemer med vindmotoren. Vingene var defekte og enkelte brædder allerede blæst af. Møllepasseren mente nu nok, at det kunne han ordne. Det gjorde han, og i de næste

ti år kører vindmotor og dieselmotor uden mislyde.

Jagten var der atter en smule uro om. I 1955 vedtog generalforsamlingen at hæve prisen fra 5 kr. til 10 kr. for lodsejere. Beløbet havde været uændret siden 1920'erne, men nu fik den altså et ordentligt spark opad. For fremmede var prisen dog fortsat 25 kr., som den havde været i alle årene, og hverken harer eller rådyr måtte skydes. Haren havde været fredet i alle årene.

Men forhøjelsen holdt ikke lænere. Allerede i foråret 1957 var prisen for lodsejere atter nede på 5 kr. I 1960 blev den igen fordoblet til 10 kr., og samtidig vedtog man 20 år som nedre aldersgrænse for jægere.

Først i 1965 slog inflationen igen nem for alvor. Fremover skulle lods ejerne betale 20 kr. om året, mens ikke-lodsejere skulle betale 50 kr. Harer og råvildt var fortsat fredet.

Fra 1978 gik man over til at lade jagtforeningen stå for udlejningen mod en fast pris på 500 kr. Kun fastboende på Helnæs ville kunne erhverve et jagtkort og kun til andejagt. I 1981 forhøjede man årsafgiften til 600 kr., og den pris holdt århundredet ud.

Nye tider

I februar 1965 besluttede bestyrelsen, at tiden måtte være inde til atter at mødes med »Lykkegaard« for at få en drøftelse om en helt ny pumpestation.

Ifølge pumpefabrikanten ville vindmotoren kunne renoveres men uden nogen form for garanti. Man ville dog gerne have lov at fremsende et tilbud på et automatisk pumpeanlæg.

På generalforsamlingen i maj 1965 fik bestyrelsen bemyndigelse til at anskaffe et nyt elektrisk pumpeanlæg og optage de fornødne lån. Denne beslutning blev truffet, uanset at der var en fredningssag undervejs for Maden. Desværre er det ikke oplyst i pumpe-lagets protokol, hvad prisen var for det nye anlæg, men allerede i august havde bestyrelsen forhandlet erstatninger på plads for de elmaster, der skulle fremføre strømmen til den nye pumpestation. For hver mast blev der udbetalt 385 kr. (3709 kr. i 2011-værdi) i pløjemark og 140 kr. (1349 kr. i 2011-værdi) i engjord og skel.

Fra 1966 overgik pumpningen til den nyinstallerede elektromotor, mens den gamle Bukh-dieselmotor fra 1947 blev sat på pension. Dog ikke længere væk end at den altid kunne

kobles ind, når der var behov for ekstra pumpekraft. Motoren fungerer stadig, og der køres med den en gang om året.

Den kraftige elektromotor blev monteret i et par brøndringe udenfor pumpehuset. Fra første færd gav den en langt mere effektiv afvanding, og sammen med nedgangen i kvægbestanden fik den stærkt forøgede pumpning dramatiske følger for naturforholdene på hele Maden.

Stegt ål til morgenmad

Som så mange andre steder i landet, hvor de gamle inddæmninger fra 1800-tallet blev moderniseret med renoverede kanaler og kraftigere pumper, ændrede naturen sig også i Helnæs Made.

Indtil begyndelsen af 1960'erne da havde de hundrede år gamle dyrkningsformer betydet, at hele Maden blev anvendt til græsning og høslæt i sommerhalvåret, mens den lå vandfyldt i vinterhalvåret. Vandet blev så pumpet ud i løbet af foråret. Denne ekstensive drift betød, at der trivedes et meget rigt fugleliv og en enestående flora på Maden.

Fiskeriet var også rigt og især ålebestanden stor. Ifølge lokalhistorikeren Carlo Jacobsen fortælles det af ældre Helnæs-boere, at der blev fisket så mange ål, at saltede og stegte ål var en almindelig morgenmad om vinteren på gårdene, hvor tjenestefolk og børn ofte rynkede på næsen, når ålependen kom på bordet.

Trods dieselmotorens indtog i 1948 ændrede udpumpningen ikke naturforholdene, da motoren var slukket om vinteren. Først med den elektriske pumpestation fra 1966 blev det muligt at sænke vandstanden i afvandingskanalen så meget hele året rundt, at engene udtørredes tilstrækkeligt til kornafgrøder på ca. en tredjedel af Maden. Arealet med rigtig våde enge svandt samtidigt ind på de resterende to tredjedele, så engfuglene og den specielle flora blev trængt tilbage til små isolerede pletter.

Sidst i 1960'erne dansede brusharnerne dog stadig med op til 10 sprag-

Det langsigtede mål med statens overtagelse af Helnæs Made er, at Maden skal genopstå med det udseende og naturindhold, den havde omkring århundredeskiftet. En væsentlig begyndelse er sket ved at hæve vandstanden ved hjælp af stigbord i to områder, Åledybet og strandengene mod sydvest. Inden den effektive afvanding af Helnæs Made i 1960'erne var området et eldorado for strandengens vilde dyr og planter, men i takt med kultivering er de vilde blomster, smådyr og fugle forsvundet. Over 10 år blev vadefuglenes antal halveret og klyde, stor kobbersnepe og almindelig ryle er holdt op med at yngle på Maden. Foto: Leif Bisschop-Larsen.

lede hanner på de traditionelle kamppladser, men i dag er de væk. Over blot ti år blev vadefuglenes antal halveret og arter som klyde, stor kobbersnepe og engryle holdt op med at yngle på Maden. Blandt orkideerne var det især den særprægede mygblomst, der gik stærkt tilbage, men også ægbladet fliglæbe, kødfarvet gøgeurt, majgøgeurt og sumphullæbe kom i farezonen.

Datidens hårdhændede landbrugsmetoder kan også have øvet en negativ påvirkning på både flora og fauna. Af pumpelagets protokol fra generalforsamlingen i 1975 fremgår det, at de åbne afvandingskanaler skulle sprøjtes for ukrudt. Det siger sig selv – og ikke mindst med tanke på datidens langt mere aggressive plantebeskyttelsesmidler – at en sådan sprøjtning kan have haft en katastrofal virkning. Igen i 1989 foretages der sprøjtning langs hovedkanalen mod bjørneklo.

Kloakvand på Maden

Nok så dramatisk en effekt har det sikkert haft, at flere og flere husstande i Helnæs by kobledede deres kloakfløb til Madens kanaler. Det vil sige, at både toiletvand fra septiktankene og urensset køkkenspildevand blev udledt til Madens kanalsystem.

I 1981 havde tillædningen af spildevand og overfladevand nået et sådan omfang, at bestyrelsen besluttede at rette henvendelse til kommunalbestyrelsen i Assens for at få et tilskud til udpumpningen. Gennem flere år var økonomien blevet stadig mere anstrengt på grund af stigende elpriser, og i 1980 var den årlige eludgift oppe på 15.666 kr. (43.212 kr. i 2011-priser). Denne udgift skal ses i forhold til en samlet indtjening på 24.292 kr. (i 1981) ved udlejning til kalvegræsning.

Bedre blev det ikke økonomisk, da den entreprenør, som man havde hyret til at opgrave samtlige kanaler i maj 1981, sendte en regning på 21.975 kr. (52.252 kr. i 2011-værdi). Imidlertid sagde bestyrelsen nej til at betale. Der var skrevet alt for mange timer på, mente man, og så var der inkluderet en Falck-regning på 5025 kr. for bjergning af en gravemaskine,

Dæmningen fra 1785, der skærmer Helnæs Made mod de salte vandmasser i Lillebælt, er opført ved forhøjning af de eksisterende strandvolde. I tidens løb er anlægget dog smeltet sammen med den naturlige kyst og kan knap anes i landskabet.

som entreprenøren havde kørt fast i det våde terræn. Bestyrelsen afviste, at det uheld kunne vedkomme den.

To mand fra bestyrelsen tog en alvorlig snak med entreprenøren, som gik med til at sløffe 17 ud af 72 arbejdstimer fra regningen. Til gengæld bidrog bestyrelsen med 2000 kr. til bjærgningen af den forliste gravemaskine. Alt i alt blev det alligevel til en betydelig ekstraordinær post på 15.125 kr. på årsregnskabet.

Værre gik det året efter med regningen for bygning af et nyt indløbsbygværk m.m. til pumpestationen. Entreprenøren havde garanteret et overslag på højst 42.000 kr. plus moms, men fremsendte en regning på 49.576,83 kr. plus moms i slutningen af 1982. Udover denne overskridelse var der ikke modregnet for reparation af pumpen, som entreprenøren havde ødelagt. Denne post alene lød på 13.397,10 kr., så bestyrelsen besluttede at indbetale 31.570 kr. plus moms, og denne reduktion accepterede entreprenøren nogle måneder senere.

Spørgsmålet om betaling for de stigende mængder spildevand og overfladevand fra Helnæs by blev afgjort i oktober 1983 ved en kendelse fra landvæsensnævnet for Assens retskreds. Nævnet pålagde Assens kommune i fremtiden at betale 10 pct. af Helnæs Mades udgifter til drift og vedligeholdelse af afvandingsanlægget.

Her var en smule fremgang for økonomien, der ellers var ganske hårdt presset.

Landbrugsdriften fik gradvis sværere ved at hvile økonomisk i sig selv, så i 1990 besluttede generalforsamlingen, at der skulle søges om offentligt tilskud til »miljøvenlig drift« af Maden og om tilskud til hegning. Samme år i februar var pumpen brudt sammen med en brækket aksel. »Lykkegaard« blev rekvireret til at tage pumpen og renovere den. Efter tre uger var den atter klar, men det blev en dyr omgang: 30.365 kr. (47.208 kr. i 2011-værdi).

Amtet vil købe Maden

I februar 1991 blev spørgsmålet om tilskud til miljøvenlig drift af Maden atter taget op, men på mødet med Fyns amt fremlagde myndighederne et forslag til en ganske anderledes og omfattende plan for Madens fremtid. Amtet ville gerne høre lodsejernes kommentarer til et gradvist statsligt opkøb af jorden med henblik på at hæve vandstanden for at genskabe et regulært vådområde, hvor kun de højereliggende arealer fremover ville egne sig til græsning.

På den efterfølgende generalforsamling besluttede man at anmode om juridisk assistance fra det fynske Landbocenter. Man ville ikke stå alene

Helnæs Made fremtræder som et stort fladt lavtliggende areal mellem de høje omgivende morænebakker, og størrelsen af dette flade landskab er enestående for Fyn. Bortset fra afvandingskanalen med pumpestationen er der ingen synlige tegn på at området er afvandet og delvist har været en kystlagune. Der er flere gravhøje på bakkerne rundt om Maden, især syd for Maden. De vidner om områdets betydning, dengang Maden var en kystlagune med mulighed for fiskeri og som landingssted beskyttet mod bølger og fjender. Foto: Fyns amt, årstal ukendt.

i forhandlingerne med amtet og Danmarks Naturfredningsforening om den store naturplan for Maden.

På næste års generalforsamling berettes der om »genvordigheder« med Fyns amt, hvad angår forløbet af fredningsforslaget, og diskussionen fortsatte under punktet eventuelt. Samme sommer døde der flere kreaturer ude på Maden, og mistanken rettede sig mod dårlig vandkvalitet i afvandingsgrøfter og vandhuller, hvor dyr drak.

I marts 1993 besluttede bestyrelsen, at der skulle lægges en vandledning inde fra vandværket i Helnæs. På årets generalforsamling i maj blev det oplyst, at prisen ville være ca. 55.000 kr. (80.776 kr. i 2011-værdi), men man havde fået mundtligt tilsagn fra amtet om, at det offentlige ville betale hele gildet. Arbejdet skulle sættes i gang snarest muligt, og flere lodsejere meldte sig som interesserede i at få installeret vandhaner, når der nu skulle graves alligevel.

I 1994 blev man ramt af sort uheld.

Pumpen brændte sammen, men da den var forsikret, blev skaden ikke helt uoverskuelig. Økonomien var også blevet forbedret med EU-støtte gennem amtet til afgræsning af Maden, f.eks. blev der i 1995 fordelt 106.750 støttekroner (150.557 kr. i 2011-værdi) til diverse lodsejere.

Til gengæld var det nær ved at gå galt lørdag 4. november, hvor en kraftig storm med voldsomt højvande truede dæmningen. I Faaborg målttes der et højvande på 1,96 meter, hvilket var den maksimale måling nogen sinde. Statistisk set burde den kun forekomme en gang for hver 100 år.

1996 blev så endelig året, hvor ejerforholdene skiftede radikalt. Fyns Amt og Skov- og Naturstyrelsen gennemførte i samarbejde med lodsejerne en jordfordeling, så ca. 200 hektar af Maden kunne overgå til Skov- og Naturstyrelsen. Dette betød, at vandstanden kunne hæves i Åledybet og i strandengsområdet i sydvest.

På den ekstraordinære – og sidste –

generalforsamling i I/S Helnæs Made 6. november 1996, der begyndte kl. 19 på kroen med fællesspisning (bøf og is), blev der lukket og slukket efter mange års lokal fællesdrift. Helnæs Made var overtaget af det offentlige.

KILDER

Ferdinand, Lorenz: Større danske fuglelokaliteter. 1. del. Dansk Orn. Forening. København 1971.

Forfatterens besøg på lokaliteten 29. september 2004, 15. april 2011 og 23. maj 2012.

Forhandlingsprotokol vedrørende »Maen«, 1919-1996. Kopi udlånt af Naturstyrelsen Fyn.

HST, 36. årg. 1916, nr. 8: »Kunstige afvandinger, arbejder under udførelse.«

HST, 37. årg. 1917, nr. 6: »Kunstige afvandinger, fuldførte arbejder.«

Jacobsen, Carlo: Korte træk af Helnæs sogn's historie. Eget tryk 1993. Genoptrykt af Bjarne Jacobsen 2000.

Vinner, Max: Med vikingen som lods ved den danske kyst. Vikingeskibshallen i Roskilde. I kommission hos forlaget Skippershoved. 1997.

www.runestene.dk/fyn.html

Fuglelivet i dag

Med tilladelse fra Dansk Ornitologisk Forening bringes her et uddrag af DOF-basen, der rummer et meget stort antal fugleobservationer fra alle betydningsfulde fuglelokaliteter i landet. Ønskes der en detaljeret og aktuel status for fuglelivet i Helnæs Made, så brug dette link: www.dofbasen.dk

Herunder ses en oversigt over de 168 fuglearter, som er registreret fra **Helnæs Made**, pr. 29. marts 2012. I parentes ses antallet af observationer og individer i alt.

Rødstrubet Lom	(1/2)	Rød Glente	(3/4)	Svaleklire	(13/52)	Nattergal	(7/14)
Lille Lappedykker	(5/8)	Havørn	(8/9)	Tinksmed	(23/111)	Rødstjert	(3/3)
Toppet Lappedykker	(3/18)	Rørhøg	(45/69)	Mudderklire	(35/162)	Bynkefugl	(16/75)
Gråstrubet Lappedykker	(73/218)	Blå Kærhøg	(79/95)	Stenvender	(3/5)	Stenpikker	(41/121)
Skarv	(33/430)	Duehøg	(3/3)	Odinshane	(4/4)	Solsort	(44/106)
Rørdrum	(2/2)	Spurvehøg	(36/50)	Sorthovedet Måge	(1/1)	Sjagger	(37/2390)
Sølvhejre	(3/4)	Musvåge	(123/290)	Dværgmåge	(3/8)	Sangdrossel	(14/28)
Fiskehejre	(134/467)	Fjeldvåge	(62/72)	Hættemåge	(71/3512)	Vindrossel	(1/1)
Hvid Stork	(1/1)	Fiskeørn	(3/3)	Stormmåge	(47/1242)	Misteldrossel	(2/3)
Skestork	(6/9)	Tårnfalk	(161/290)	Sildemåge	(3/6)	Sivsanger	(1/1)
Knopsvane	(139/699)	Dværgfalk	(4/4)	Sølvmåge	(66/1933)	Kærsanger	(5/5)
Pibesvane	(5/13)	Vandrefalk	(7/7)	Svartbag	(47/209)	Rørsanger	(14/29)
Sangsvane	(97/6040)	Agerhøne	(4/7)	Ride	(1/1)	Gulbug	(9/10)
Sædgås	(7/47)	Fasan	(24/58)	Splitterne	(14/28)	Gærdesanger	(16/27)
Kortnæbbet Gås	(5/50)	Vandrikse	(3/3)	Fjordterne	(1/5)	Tornsanger	(26/70)
Blisgås	(21/390)	Grønbenet Rørhøne	(28/44)	Havterne	(9/21)	Havesanger	(4/7)
Grågås	(215/39858)	Blishøne	(116/3001)	Dværgterne	(1/1)	Munk	(9/17)
Indisk Gås	(2/3)	Trane	(2/4)	Alk	(1/1)	Gransanger	(13/25)
Snegås	(2/2)	Strandskade	(97/667)	Søkonge	(1/5)	Løvsanger	(7/9)
Canadagås	(8/148)	Klyde	(24/128)	Ringdue	(62/1252)	Fuglekonge	(4/9)
Bramgås	(40/3487)	Lille Præstekrave	(14/22)	Tyrkerdue	(1/2)	Halemejse	(1/4)
Knortegås	(7/20)	Stor Præstekrave	(81/376)	Gøg	(28/60)	Blåmejse	(20/47)
Gravand	(142/2570)	Hjejle	(86/11643)	Skovhornugle	(10/29)	Musvit	(21/62)
Pibeand	(87/4338)	Strandhjejle	(10/13)	Mosehornugle	(52/215)	Spætmejse	(1/1)
Knarand	(52/260)	Vibe	(183/11057)	Mursejler	(2/4)	Rødrygget Tornskade	(5/7)
Krikand	(129/8068)	Islandsk Ryle	(7/13)	Stor Flagspætte	(8/9)	Stor Tornskade	(7/10)
Gråand	(112/4123)	Sandløber	(1/1)	Hedelærke	(1/1)	Husskade	(44/135)
Spidsand	(32/132)	Dværgryle	(13/86)	Sanglærke	(90/1722)	Allike	(9/582)
Atlingand	(15/43)	Temmincksryle	(7/14)	Digesvale	(23/1066)	Råge	(5/18)
Skeand	(70/357)	Krumnæbbet Ryle	(12/42)	Landsvale	(44/536)	Sortkrage	(39/78)
Taffeland	(1/2)	Almindelig Ryle	(64/1546)	Bysvale	(12/88)	Gråkrage	(86/2529)
Troldand	(11/138)	Brushane	(70/426)	Skovpiber	(1/2)	Ravn	(68/111)
Bjergand	(2/20100)	Dobbeltbekkasin	(72/401)	Engpiber	(92/723)	Stær	(117/11158)
Ederfugl	(8/6779)	Stor Kobbersneppe	(3/3)	Skærpiber	(8/27)	Gråspurv	(6/86)
Havlit	(8/77)	Lille Kobbersneppe	(10/799)	Gul Vipstjert	(15/140)	Skovspurv	(5/66)
Sortand	(4/430)	Småspove	(17/49)	Bjergvipstjert	(1/1)	Bogfinke	(19/44)
Hvinand	(6/22)	Storspove	(84/823)	Hvid Vipstjert	(61/328)	Kvækerfinke	(1/4)
Toppet Skallesluger	(18/59)	Sortklire	(25/75)	Gærdesmutte	(10/13)	Grønirisk	(24/172)
Stor Skallesluger	(2/6)	Rødben	(81/642)	Jernspurv	(4/4)	Stillits	(41/363)
Hvepsevåge	(2/33)	Hvidklire	(39/139)	Rødhals	(17/25)	Grønsiken	(4/51)

Tornirisk	(63/1293)	Dompap	(1/3)	Snespurv	(10/35)	Rørspurv	(42/103)
Bjergirisk	(8/187)	Lapværling	(3/3)	Gulspurv	(86/1026)	Bomlærke	(1/2)

Herunder ses en oversigt over de 6 andre dyr (end fugle), som er registreret fra **Helnæs Made**, pr. 29. marts 2012. I parentes ses antallet af observationer og individer i alt.

Strandtudse	(1/1)	Hare	(8/21)	Marsvin	(1/2)	Rådyr	(9/36)
Grøn Frø	(1/1)	Ræv	(2/2)				

Plantelivet ved Helnæs Made

TBU 28/6: Helnæs

“Rygraden” i Helnæs udgøres af et tilnærmelsesvis S-formet bakketerræn, som i vest omslutter et stort, lavtliggende eng-, strandengs- og overdrevsparti (Maden) vest for Helnæs By. Både i nord (Galgebakke) og i syd (Bavnehøj og Trundkær Bakke) når bakketerrænet højder omkring 30 meter o.h. De fleste steder falder bakketerrænet af mod havet i skrænter eller klinger (bl.a. Hvidklint, 26 meter o.h.).

Den mest interessante skræntvegetation synes at forekomme i Galgebakke-Djævelbakke-Elmebjerg-partiet i den nordlige ende af Helnæs. På vestsiden af Galgebakke vokser nikkende limurt og enghavre. Elmebjergs østlige brinker (som falder af mod Helnæsbugten) er dels klædt med græs-urte-vegetation (med nikkende limurt, store mængder af svalerod, stivhåret kalkkarse, skov- og vildløg, bittermælk, dunet havre, lav tidsel, skt. hansurt, strandkrageklo, bjergperikum, kransbørste, seglsneglebælg og sandlucerne).

Skrænterne øst for Helnæs By (ved Helnæsstrand) er klædt af en kratagtig løvskovsbræmme, der har været drevet som (og muligvis stadig drives som) en såkaldt stubhave. Stubhaven ved Helnæsstrand består af bøg eller eg med en kraftig underskov af hassel. Når hasselen har nået en passende alder for sin anvendelse som brændsel, hugges den i bælter, hvorefter den nydanner stubskud. Denne driftsform giver et varieret skovbillede med nyfældede, lysåbne bælter, bælter med forskellige opvækststadier og hugstmodne, skyggefulde skovpartier. Af floraen i stubhaven ved Helnæsstrand kan nævnes rød kornel, seljepil, bævreasp, blågrøn rose, vedbend, spidsløn, pære, liljekonval, blå anemone, alm. månerude, høgeurtarten *Hieracium pinnatifidum*, alm. og kantet kohvede, sød astragal, bittermælk, druemunke, skovgøgelilje, ramsløg (flere steder fuldstændig dominerende), ægbladet fliglæbe, vårfldbælg, lådden perikum, dansk ingefær, skov- og vildløg, hundekvik, Salomons segl, nælde- og

bredbladet klokke, svalerod (i lysåbne partier), kransbørste, gærdevikke og den sjældne kratvikke, alm. bjørneklo (ssp. *sibiricum*), stinkende storkenæb, hulsvøb, alm. mangeløv, knoldet brunrod, markrødtop, marktusindgylden, blåmunke, tårnurt, ru svinemælk, græsbladet fladstjerne, gulgrøn løvefod, miliegræs og enblomstret flitteraks.

Maden vest for Helnæs By er et stort strandengs-, overdrevs- og engområde med arter som harilgræs, strandannelgræs, gåsepotentil, jordbærkløver, kronløs firling, krybhvene, sandkryb, kær- og strandtrehage, kødet hindeknæ, liden tusindgylden, fliget vejbred, vandportulak, udspilet, toradet, blågrøn, fjernakset, hirse- og håret star, fåblomstret, fladtrykt, rødbrun og blågrøn kogleaks, samel, spidshale, tudseseiv, kærguldkarse, butblomstret sødgræs, hestehale (i grøfter), bredbladet kæruld og søpryd.

Det vides ikke, om Maden stadig henligger som enge og overdrev;

nye oplysninger om Maden er meget ønskelige.

Ved kysten ud for Maden vokser markhindeknæ, hundetunge, strandfirling og den hertil nyindvandrede strandsalat.

Fra stranden på vestsiden af Helnæs kendes i øvrigt strandkål, alm. svinemælk, strandsennep, sodaurt, alm. brandbæger, gåsepotentil og dansk kokleare.

På strandene på nordenden af Helnæs vokser bl.a. strand-, udspærret og slap annelgræs, spidshale (i mængder), kødet hindeknæ og vingefrøet hindeknæ.

På stranden neden for klinerne på Helnæs' østkyst ses strandsennep, strandgåsefod, strandarve, marehalm, sandhjælme, agersvinemælk og strandsvingel. På det lave vand i Helnæsbugten danner kransålalger (*Chara baltica*) store bevoksninger.

Fra Helnæs By kendes bl.a. river, matrem og alm. hjertespad.

Kilder: se Graversen 1979.